

*Heinz Schuster-Sewo*STANOWISKO JĘZYKÓW ŁUŻYCKICH
W ŚWIELE NOWYCH OSIĄGNIĘĆ DIALEKTOLOGII HISTORYCZNEJ

Do najświetniejszych osiągnięć językoznawstwa polskiego należy niewątpliwie rozwój polskiej dialektologii wraz z dialektologią historyczną. Praca nad opisem dialektów polskich zapoczątkowana jeszcze u schyłku minionego wieku przez Lucjana Malinowskiego i doprowadzona w naszym wieku do pierwszej wielkiej syntezy przez jego ucznia Kazimierza Nitscha, doczekała się po drugiej wojnie światowej nowego rozmachu. Powstały nowe monografie, słowniki i atlasy gwarowe, dopracowano się również pierwszych ujęć całościowych. Polska szkoła dialektologiczna miała przy tym od początku - zwłaszcza w swej odmianie krakowskiej - jasną orientację historyczną, nastawioną głównie na objaśnienie i wykrycie procesów językowych w ścisłym powiązaniu z ogólnym rozwojem historycznym. Na pierwszym miejscu znajduje się tu oczywiście sprawa samego polskiego języka narodowego z jego odmianami terytorialnymi. Rozwój ten widziano jednak zawsze na szerokim tle ogólnosłowiańskim. Szczególne zainteresowanie budziła sytuacja językowa panująca na sąsiadujących ongiś z polszczyzną obszarach zachodnich. Ważną pozycję zajmowały (i zajmują do dziś) również języki łużyckie, których miejsce w obrębie pozostałych języków zachodniosłowiańskich, a szczególnie ich stosunek do języka polskiego starano się dokładniej określić. Wśród naukowców zajmujących się tymi zagadnieniami wymienić należy takie nazwiska, jak Kazimierz Nitsch, Witold Taszycki i Zdzisław Stieber¹.

¹ Por. K. N i t s c h, *Stosunek pokrewieństwa języków lechickich*, "Materiały i Prace Komisji Językowej AU" 1905, s. 1-57; t e n ż e, *Wybór pism polonistycznych*, t. 3, *Pisma pomoroznawcze*, Wrocław-Kraków 1954, s. 5-46; W. T a s z y c k i, *Stanowisko języka łużyckiego*, [w:] *Symbolae grammaticae*

K. Nitsch widział w obu językach łużyckich, podobnie zresztą jak przed nim już łużyczanin Jan Arnošt Smoler i Arnošt Muka², pewnego rodzaju pomost między grupą lechicką na północy i grupą czeską na południu, był jednak skłonny łużycczyznę uważać za bliższą językowi czeskiemu niż polskiemu: "Wobec silnych związków języka łużyckiego z polskim niepodobna łączyć go za Schleicherem (*Polabische Sprache*, s. 17) z czesko-słowackim w jedną grupę, zwaną czeską. Są to dwa odrębne, równorzędne języki, z których pierwszy jest ogniwem między grupą lechicką a czeską, co nie przeszkadza polszczyźnie łączyć się z drugiej strony, choć już nie tak silnie, z językiem łużyckim, pomimo że, ogółem biorąc, stoi on znów bliżej obszaru czeskiego, stanowiąc przejście między grupą lechicką a czesko-słowacką"³.

Badania W. Taszyckiego koncentrowały się, jak świadczy o tym tytuł pracy, bardziej na wyznaczeniu samego miejsca języka łużyckiego wśród innych języków słowiańskich oraz na określeniu odpowiednich późnoprasłowiańskich procesów głosowych, leżących u podstaw jego wyodrębnienia się z zespołu prasłowiańskiego. Podkreśla on, w odróżnieniu od K. Nitscha, ściślejszy związek języka łużyckiego z językiem polskim, który był według niego przed denazalizacją samogłosek nosowych *q i *ę tak bliski, że trudno wyznaczyć dokładniejszą granicę między oboma terytoriami językowymi. Dopiero po odnosowieniu jako terminus ad quem miała się grupa łużycka (według Taszyckiego - język łużycki) ponoć silniej oddalać od sąsiadującego z nim zespołu lechickiego, co w końcu musiało doprowadzić do jej całkowitego oderwania się. "W dobie powolnego rozpadania się języka prasłowiańskiego na poszczególne języki czy grupy językowe łączył się język łużycki z językami lechickimi bardzo ściśle, pomimo wszystkich różnic, jakie zachodzą. Związek ten poważnie naruszyła denazalizacja nosówek na gruncie łużyckim. Dla poprzedzającego ją okresu wprost niemożliwe wydaje się nakreślenie linii dzielącej terytorium łużyckie od po-

in honorem J. Rozwadowski, t. 2, Kraków 1928; Z. Stieber, *Stosunki pokrewieństwa języków łużyckich*, Kraków 1934.

² Por. L. Haupt, J. E. Schmalzer (Smoler), *Pjesnički hornych a del'nych Łužiskich Sorbow*, Grimma 1841, s. 9; K. E. Mucke, *Historische und vergleichende Laut- und Formenlehre der niedersorbischen (niederlausitzischwendischen) Sprache mit besonderer Berücksichtigung der Grenzdialekte und des Obersorbischen*, Leipzig 1891, s. 3.

³ K. Nitsch, *Stosunek pokrewieństwa...*, s. 43.

ziemia lechickiego. Po odnoszeniu samogłosek nosowych coraz znacznie oddalała się łużyccyzna od języków lechickich, co w ostateczności doprowadziło do całkowitego ich rozszczepienia"⁴. Ze względu na istniejący szczególnie ścisły związek łużyccyzny z grupą lechicką proponuje W. Taszycki, aby dotychczasową trójdzielność zachodniosłowiańskiego terytorium językowego zastąpić dwudzielnością, tzn. podziałem na zespoły lechicko-łużycki oraz czesko-słowacki.

Podobne stanowisko jak W. Taszycki zajął Z. Stieber, który - jak dotąd - najdokładniej interesował się zagadnieniem pokrewieństwa języków łużyckich i języka polskiego. Rozróżnia on przy tym wyraźnie stosunek między językiem polskim i dolnołużyckim z jednej a językiem górnołużyckim z drugiej strony. "Jeżeli chodzi o dolną łużycczynę, to nawet określenie Taszyckiego, że jest to »język niezwykle lechizujący«, będzie zbyt ostrożne. Przecież nawet zachodnie dialekty dolnołużyckie nie są z polszczyzną słabiej związane niż np. połabszczyzna"⁵. W sprawie języka górnołużyckiego zajmuje Stieber w zasadzie stanowisko Taszyckiego, który przyjmował, że język ten był najpierw ściślej powiązany z polszczyzną, a dopiero później uległ wpływom języka czeskiego ("był on najpierw w silnym związku z grupą lechicką, potem zaś uległ pewnemu wpływowi czeskiemu"⁶).

Do sprawy wyodrębnienia się zespołu łużyckiego ze wspólnoty prasiłowiańskiej ustosunkował się również Karol Dejna⁷. Podkreśla on silny związek łużyccyzny z zespołem lechickim, przyjmując jednak w zasadzie samodzielne ukształtowanie się łużyckiej grupy językowej.

Lata powojenne przyniosły nowe szczegółowe badania nad językami łużyckimi (monografie gwarowe, opracowania zabytków, atlas językowy), jak również nad toponomastyką terytoriów starserb-
skich na zachód od Łaby. Zdobyte w ten sposób nowe fakty rozszerzyły częściowo poważnie nasze znajomości z zakresu geografii i historii języków łużyckich. Na szczególną uwagę zasługuje przy

⁴ W. T a s z y c k i, op. cit., s. 138.

⁵ Z. S t i e b e r, *Stosunki pokrewieństwa...*, s. 90-91.

⁶ Tamże, s. 91-92.

⁷ K. D e j n a, *Wyodrębnienie się zachodniosłowiańskich grup językowych*, "Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego" XVII, 1971; t e n Ź e, *Dialekty polskie*, Wrocław 1973.

tym występowanie szeregu starych właściwości językowych na zachodniej peryferii łużyckiej (zwłaszcza dłuż.), wykazujących nawiązanie nie do języka polskiego (zespołu wschodniolechickiego), ale raczej do południowo-wschodniej części języków słowiańskich, jak np. uproszczenie grupy spółgłoskowej $dl \approx l$, wokalizacja $*b \approx a$, $*b \approx *ā \approx *e$, $*a$, zmiana $telt \approx tait$, $toit$, forma zamka pytajnego głuż. *što/dłuż. sto* (zamiast właściwego dłuż. *so*), obecność końcówki rzeczowników *-om* (= **-omē*) również u pierwotnych tematów na *-u* (głuż. i dłuż. *se synom*) i resztek końcówki czasownikowej *-mo*, występującej dziś w języku górnołużyckim w formie 1 os. l. podw. (głuż. *bjerjemo-j*, *spěwamo-j*, *widkimo-j*, *smó-j*) oraz z zakresu leksyki, np. dłuż. gw. *huśe*, *huśica* 'kaczka', głuż. *hrjebja* 'grobla' itd.⁸

Zastrzeżenie budzi również przyjęta przez W. Taszyckiego uproszczona chronologia takich zmian fonetycznych, jak przejście $*g \approx h$, denazalizacja $*g \approx u$ albo depalatalizacja c' , s' , $z' \approx c$, s , z , które według niego nastąpić miały stosunkowo późno, tak że mogą być uważane za dowód rozluźnienia się pierwotnej wspólnoty lechicko-łużyckiej lub wtórnego wpływu języka czeskiego na języki łużyckie. Jak już jednak podkreślał Tadeusz Lehr-Spławiński⁹, chodzi tu raczej o starsze zmiany, z okresu późnoprąsłowiańskiego. Odróżniać trzeba przy tym dwa zasadnicze etapy rozwojowe: 1) $*g \approx \gamma$, $*g \approx \gamma$ i osłabienie stopnia palatalizacji u c' , s' , z' (okres późnoprąsłowiański: IV-IX w. n.e.); 2) utratę nosowości u γ , zmiana spirantu γ na szczelinową h i zupełna utrata palatalności przy c' , s' , z' (wszesny okres wyodrębnionych już poszczególnych języków słowiańskich: X-XII w. n.e.).

⁸ Por. bliżej H. S c h u s t e r-Š e w c, *Stosunek pokrewieństwa języków łużyckich i języka polskiego (na tle ogólnosłowiańskim)*, [w:] *In memoriam Casimiri Nitsch. Księga w stulecie urodzin 1874-1974*, Wrocław 1975, s. 85-102; t e n ż e, *Die Sprache der Lausitzer Sorben und ihre Stellung im Rahmen der slawischen Sprachen*, ZPSK XXXIX, 1977, s. 10-27 (w jez. ros.: "Voprosy Jazykoznanija" 1976, № 6, s. 70-86); t e n ż e, *Stanowisko języka dolnołużyckiego w obrębie języków zachodniosłowiańskich (Rozwój psł. *b, *b i połączeń jerów z płynnymi *br, *br, *bl, *bl, [w:] Opuscula polono-slavica, Wrocław 1979, s. 331-343; t e n ż e, "Wo prašenju rečnega priwuznistwa mjez lužiskej serbsčiny a češćiny", "Slavia" L, 1981, č. 3-4, s. 271-280; t e n ż e, *Die Ausgliederung der westslawischen Sprachen aus dem Urslawischen - mit besonderer Berücksichtigung des Sorbischen*, "Lëttopis ISI" 1982, A, č. 30/2, s. 113-140.*

⁹ Por. T. L e h r-S p ł a w i ń s k i, *O dialektach prąsłowiańskich*, [w:] *Sborník prací I sjezdu slovanských filologů v Praze 1929*, Praha 1932,

Przykłady: *Lunisci* (*Geograf Bawarski*), ale *Lusizi* (Thietmar z Merseburga) oraz nazwa Progu Nieprowskiego *proh* albo *střuh*. *boh* (*bog*) w głosach magdeburskich (XII w.).

Przyjęcie takiego odmiennego punktu widzenia na ewolucję wymienionych procesów dźwiękowych umożliwia wyjście przy ich objaśnieniu również z odwrotnego stanowiska. Można by mianowicie przyjąć, że na początku, tzn. przed wielką migracją Słowian na zachód, wschód i południe Europy, prasiłowiańscy przodkowie późniejszych Serbów łużyckich znajdowali się w ściślejszym związku nie ze wschodnimi Lechitami (Polakami), lecz raczej z tymi plemionami prasiłowiańskimi, które w swoim języku również przeprowadziły zmiany $*g \geq \gamma$, $*g \geq \gamma$ i w słabszym stopniu rozwinęły stopień palatalności przed samogłoskami przednimi. Do plemion tych należeli prawdopodobnie przodkowie późniejszych Czechów, Słowaków, południowa część Słowian wschodnich (Ukraińcy) oraz Serbowie południowi. Za przyjęciem takiego stanowiska przemawia m. in. również rozwój psł. $*\check{z}$ w obu językach łużyckich, który doprowadził tutaj - podobnie jak w wyżej wymienionych językach słowiańskich - do wytworzenia się wąskiej artykulacji tego prasiłowiańskiego fonemu. Inaczej na obszarze lechicko-bułgarsko-macedońskim, gdzie wytworzyła się wymowa szeroka (pol. *lato*, w *lecie*, bułg. *ohlab*).

Jeżeli idzie o pochodzenie języków łużyckich i o ustalenie ich pokrewieństwa z innymi językami słowiańskimi, to bardzo ważne są również nowe ciekawe rozpoznania z zakresu archeologii, która rozwinęła w ostatnich dziesięcioleciach również na terytorium NPD szerokie badania nad etnogenezą plemion staroserbskich i w ogóle słowiańskich¹⁰. Wynika z nich nieomal jednoznacznie, że większość staroserbskich plemion między Łabą i Sałą nie przybyła - jak przyjmowano to dotąd - ze wschodu¹¹, tzn. z terenów dzisiej-

s. 577-585; t e n ż e, *Studia i szkice wybrane*, Warszawa 1967, s. 207-214.

¹⁰ Por. zwłaszcza *Die Slawen in Deutschland, Geschichte und Kultur der slawischen Stämme westlich von Oder und Neiße vom 6. bis 12. Jahrhundert*, Berlin 1974, s. 7-39; H. B r a c h m a n n, *Slawische Stämme an Elbe und Saale. Zu ihrer Geschichte und Kultur im 6. bis 10. Jh. - auf Grund archäologischer Quellen*, Berlin 1978, *Schriften zur Ur- und Frühgeschichte* 32.

¹¹ Podobnego stanowiska bronił dawniej również autor niniejszego artykułu, por. H. S c h u s t e r - Š e w c, *Das altsorbische Sprachgebiet und seine Stellung im Rahmen des Westslawischen*, "Lětopis ISL" 1972, B, s. 216-218.

szej Polski centralnej albo ze Śląska, lecz raczej z południowych obszarów (Kotliny Czeskiej). Wskazuje na to wyraźnie szerzenie się tzw. ceramiki typu praskiego wzdłuż rzeki Łaby na obszary położone na północ od Gór Kruszcowych (Rudaw). Jest to - jak wiadomo - typ archeologiczny bardzo stary, pochodzący z VI-VII w. n.e., który stoi w ścisłym związku z pierwszymi wielkimi procesami migracyjnymi plemion późnopraskiowskich ze swoich dawnych siedzib między Dnieprem i Karpatami. Na chwilowe przebywanie plemion staroserbskich w Kotlinie Czeskiej przed ich ostatecznym przybyciem na tereny między Salą, Łabą i Odrą/Nysą zdają się wskazywać również konkretne fakty historyczne. Mamy na myśli słynny cytat z dzieła cesarza bizantyjskiego Konstantyna Porfirogenety *De imperio administrando* (945-949): "Wiedzieć należy, że Serbowie pochodzą od pogańskich Serbów, którzy się też nazywają Białymi i mieszkają z tamtej strony Turcji [tj. Węgier], w okolicy zwanej u nich Boiki. Z nimi graniczy kraj Franków, równie jak i Wielka Chorwacja pogańska, czyli tak zwana Biała, tam to więc i Serbowie początkowo mieszkali"¹². Wypowiedź ta dotyczy co prawda Serbów południowych, przynosi jednak zarazem ważną informację o tzw. Serbach pogańskich, czyli białych, których lokalizuje Porfirogeneta w kraju Bojków, tzn. na obszarze, który najłatwiej zidentyfikować z dzisiejszą Czechosłowacją (Bohemia). Na to wskazuje wyraźnie jego wzmianka o sąsiedztwie państwa Franków znajdującego się przecież wówczas (tj. za czasów przebywania dawnych Serbów w Kotlinie Czeskiej) na północnym zachodzie (Turynia). Stąd też pochodzi pierwsza historyczna informacja o Słowianach zachodnich, zawarta - jak wiadomo - w kronice Fredegara z roku 631/632. Wymienia ona po raz pierwszy nazwę etniczną *Sorb* (*Serb*): "Dux ex gente surbiorum".

Jako cechy gwarowe, świadczące o pierwotnej przynależności przodków językowych późniejszych Serbów północnych do jakiegoś, nie dającego się dziś już dokładnie określić, szerszego późnopraskiowskiego południowoschodniego (według Lehr-Spławińskiego "środkowego") pasma gwarowego, można by wymienić następujące:

I. Wokalizm:

- 1) podniesienie artykacji **g* ≥ *γ*, podobnie przedniej nosów-

¹² Por. *Słownik starożytności słowiańskich*, t. 5, Wrocław 1975, s. 142-143.

ki $\text{e} \approx \text{a}$ (później 'a , 'e , por. głuź. *mjaso, wiđza* 3 os. l. mn. obok *dššōo = dššēe*);

2) wysoka (wąska) artykulacja 'l (głuź., dłuż. *lěto*, głuź. *dššōo*, dłuż. *šišē*, głuź. *lšwy*, gw. *lšwioa*);

3) tendencja do labializacji $\text{'b} \approx \text{b}^o$ w języku głuź. podobnie jak w językach wschodniosłowiańskich (głuź. *bōz, moch, knot* = *krot, won*);

4) podobny rozwój elementu wokalicznego w połączeniach 'tolt , 'tort jak przy 'b , z takim samym zakresem rozszerzenia (głuź. *dołh, dołhī, tołšty, torhad, torhojšōo*);

5) silna tendencja do labializacji psł. 'e , niezależnie od charakteru następującej spółgłoski, podobnie jak w językach wschodniosłowiańskich (głuź. *dopty, mloko, brjōh, -'oha*, gw. *johla, zbožo, zelo, njebo, polo*, gw. *spšwanjo*; dłuż. *šopty, mloko, šota, njebo*, we fleksji czasownikowej: *bjerjoš, bjerjo, pasooh, pasošo*);

6) brak skrócenia dawnych długości akutowych w języku górnołużyckim razem z językiem czeskim i prawdopodobnie również z językami wschodniosłowiańskimi (głuź. *kraxa = krōwa*, gw. *srōka, bšōto, bršsa, plšō*);

7) identyczne warunki przy tzw. wzdłużeniu zastępczym w języku górnołużyckim i ukraińskim (głuź. *nōs, -osa*; *mēd, -'edu*; ukr. *nis, -osa, mid, -edu*).

II. Konsonantyzm:

8) zmiana $\text{'g} \approx \text{g}$ w języku górnołużyckim razem z językiem czeskim i słowackim oraz w południowej części języków wschodniosłowiańskich (głuź. *hōra, noha, enđh*);

9) artykulacja dwuwargowa spółgłoski szczelinowej 'v (tj. ʋ) w językach łużyckich, częściowo również w ukraińskim i słowackim (głuź. *hoda, šow*);

10) nierozwinięcie procesu asybilacji przy 'f , z wyjątkiem pozycji po *k, p, t* (głuź. *morjo, rjad*, ale *křiwj, při, třěcha*, dłuż. *morjo, řěd*, ale *kšiwj, pši, štěšcha*);

11) osłabienie palatalności (albo jej brak) przy 'o' , 's' , 'z' (głuź. *cyty, syno, zyma*, dłuż. *ošty, seno, zyma*).

III. Fleksja:

12) rozszerzenie końcówki '-om również na rzeczowniki z pierwotnym tematycznym zakończeniem na -u (głuź., dłuż. *ze synom*, dłuż. *z mjodom*);

13) szerzenie się końcówki czasownikowej '-mo w języku gór-

nożyckim (por. formy 1. podw. *bjerje* + *mo-j*, *džžja* + *mo-j*, *wi-
dži* + *mo-j*, *s* + *mó-j*).

IV. Leksyka: *głuż*, *derje* (= *debrje*), *durje*, *hlyboki* (dziś *hlu-
boki*), *krjebja*, *chribjet*, *hrimać*, *strowy*, *što*; *dłuż*, *derje*, *dzymoki*,
dlyboki, *grimać*, *huše*, *hudica*, *nyrkać*, *zurja* itd.

Gwary pralechickie nie uczestniczyły w wymienionych procesach językowych, brak również odpowiednich nawiązań leksykalnych. Świadczy o tym dobitnie brak zmiany **g* > *y*, **g* > *ɣ*, a zwłaszcza wąskiej wymowy psł. **ǣ* w pralechickim. Kontakty plemion staroserbskich z południowo-wschodnim obszarem gwarowym nie mogły z drugiej strony być zbyt ścisłe, jak wskazują na to inne stare właściwości, charakterystyczne dla języków północnoślowińskich (utrzymanie grup **gv-*, **kv-* i połączeń *dl*, *tl-* z wyjątkiem gwar zachodniodolnożyckich, unieruchomienie akcentu).

Pierwszym wyraźnym świadectwem późniejszego rozluźnienia się pierwotnych kontaktów gwar praserbożyckich z późnoprasłowiańską grupą południowo-wschodnią, w związku z tym również z przodkami Czechów i Słowaków, jest metateza grup *tort*, *tolť*, *tert*, *telt* w sposób zasadniczo wschodniolechicki (polski), a nie wschodnio- lub południowosłowiański (*torot*, *tolot* albo *trat*, *tlat*). Jest to zarazem moment, kiedy pierwotny kontakt gwar staroserbożyckich z gwarami pracesko-słowackimi przestaje istnieć. Inaczej jest w tym czasie z gwarami prapolskimi (wschodniolechickimi), które wykazują szereg innowacji wspólnych z zespołem praserbożyckim, np. wytworzenie się samogłosek pochyłonych *ě* i *o* (początkowo oczywiście tylko zmiana barwy pierwotnych długich *ē* i *ō*), daleko idąca zgodność w związku z przegłosem **tort* > **tert*, **tolť* > **telt*; zmiany fonetyczne, związane z późniejszą asybilacją *d'*, *t'*. Nie jest wykluczone, że dające się tutaj obserwować kontakty między grupą żywą i wschodniolechicką pozostają w jakimś związku przyczynowym z przyjmowaną przez niektórych historyków obecnością tzw. Białych Serbów również na terenach Polski¹³. Musiały one mieć oczywiście miejsce przed przejściem Serbów północnych przez Bramę Morawską bądź przełęczę Sudetów do Kotliny Czeskiej, skąd przesunęły się one - jak

¹³ Por. T. Lewicki, *Litzię Konstantyna Porfirogenety i Biali Serbowie w północnej Polsce*, "Roczniki Historyczne" XXII (1955-1956), s. 9-32; H. Łowmiański, *Początki Polski*, t. 2, cz. 2, Chorwacja nadwislana, Warszawa 1963, s. 114-200.

już wiemy - (prawdopodobnie pod naciskiem napierających za nimi Czechów) na tereny na północ od Gór Kruszcowych (Rudaw). Część z nich zatrzymała się jednak w północnych Czechach, gdzie została dopiero w średniowieczu zasymilowana przez samych Czechów lub Niemców sudeckich. Świadczą o tym zachowane nazwy miejscowe typu serbołużyckiego na północy Czech¹⁴ i niektóre cechy gwarowe o charakterze serbołużyckim w północnowschodnich gwarach czeskich (por. zwłaszcza dwuwargowe γ)¹⁵.

Terytorium serbołużyckie na północ od gór opisał po raz pierwszy Łużyczanin Arnošt Muka¹⁶, przyjmując jako główne kryteria zmianę $*q \rightarrow u$ oraz metatezę grup $*tort$ i $*tolt \rightarrow trot, t\dot{t}ot$. Na tej podstawie określił on pierwotną granicę językową plemion serbołużyckich wzdłuż linii, która zaczynała się na zachodzie koło miasta Barbi (miejsce ujścia Sali do Łaby), przebiegając dalej w kierunku wschodnim aż do miasteczka Dahme (łuż. Dubno), gdzie skręciła na północ, dochodząc do miast Podstam (Poczdam) i Köpenick. Na wschodzie przekraczała ona pod Frankfurtem rzekę Odrę i zwracała stąd na południe, biegnąc wzdłuż rzek Bóbr i Kwisa.

Dokładna analiza byłych słowiańskich nazw miejscowych terytorium staroserbskiego i samych języków łużyckich świadczy o tym, że staroserbołużycki typ językowy o wyżej wymienionych cechach późnoprąsłowiańskich występował w pełni tylko na terenach między Łabą i Salą oraz na obszarze dzisiejszych Górnych Łużyc. Na wschód od Łaby, w dorzeczach Czarnej Elstery i środkowej Szprewy obserwować można coraz więcej domieszek elementów lechickich (polskiego, na północnym zachodzie również połabskiego). Fakty te zdają się przemawiać za tym, że pierwotna migracja plemion staroserbskich napotkać musiała tutaj dalszy prąd osadniczy, który pochodził nie z Kotliny Czeskiej, lecz z Wielkopolski i Śląska. Związane z nim cechy językowe o charakterze lechickim, również pochodzenia późnoprąsłowiańskiego, zaczęły się przy tym powoli nawarstwiać na istniejące już w tych okolicach starsze podłoże (substrat) staroserbołużyckie (późnoprąsłowiańskie zmiany $*q \rightarrow u$).

¹⁴ Por. E. S c h w a r z, *Die einstige obersorbische-tschechische Grenzzone*, "Archiv für slawische Philologie" IXL, 1927, s. 37-42.

¹⁵ Por. J. B ě l i ě, *Některé hláskoslovné shody česko-lužicko-srbské*, "Lětopis ISL" 1976, A, s. 161-170.

¹⁶ A. M u k a, *Die Grenzen des sorbischen Sprachgebietes in alter Zeit*, "Archiv für slawische Philologie" XXVI, 1904, s. 543-549.

*g ≥ ɣ, *ʒ ≥ ʒ, *b ≥ b⁰) itd., co doprowadziło w końcu do daleko idącego zmieszania się obu późnoprąsłowiańskich typów gwarowych. Najwyraźniej uwydatniły się wpływy lechickie na terytorium dzisiejszych Dolnych Łużyc, gdzie istniały szczególnie sprzyjające warunki fizjograficzne dla przybycia nowych fal osadniczych (otwarte przestrzenie w przylegających na wschodzie do Dolnych Łużyc dorzeczach Odry i Nysy). Inaczej na Górnych Łużycach, gdzie wolny dostęp ze wschodu i z północy utrudniony był przez szerokie pasma lasów między Żaganiem i Lubaniem oraz w środkowych Łużycach.

Cechy językowe, pochodzenia lechickiego szerzyły się przy tym stopniowo i z różnym nasileniem, tak że jedne z nich osiągnęły tylko linię Nysy, inne zaś dotarły aż do Szprewy i nawet do Czarnej Elstery. Do najważniejszych z nich należą:

1) wokalizacja psł. *ę w sposób środkowolechicki, tj. w wąskie *ę* (dłuż. *ǣ*), por. dłuż. *glědaś, lědo, mjasec, měso, rěp, wschdłuż. jěcmjen, jěony, lědšba* obok właściwego staroserbskiego *a w centralnych i zachodnich gwarach dłuż. jak *mjasac, rjap, jamjen, lašwo*;

2) szersza artykulacja psł. *ǣ niż w języku górnołużyckim i w gwarach zachodniodolnołużyckich, por. głuz. i zachdłuż. *oŷy, syŷo* obok dłuż. *oǣy, seno, ale wschdłuż. oǣy, susud, gwjǣdka*;

3) wokalizacja jerów psł. *ǫ w *e/a* albo *e/*a jak w języku polskim (*e, ę*) bądź połabskim (*ǣ, a*), por. dłuż. *bez/baz, pecka/packa, kšet, sarz, waŷtora* (z *vŷvŷtora*), *šen, pjao, lan* itd.;

4) podobny rozwój elementu wokalicznego w połączeniach *tǣrt, *tǣlt, por. dłuż. *targǣ/tergǣ, wumǣrŷy, terg, twarŷy, owarŷy* (gwarę wschdłuż.), *paŷny/peŷny, paŷkaš/peŷkaš, kjaŷbas, kaŷp* (w nazwie miejscowej *Kaŷpjeŷo*) obok zachdłuż. *stwǣrtŷy, stwǣrtk, poŷny, poŷkaš*¹⁷;

5) utrzymanie pierwotnego wybuchowego *g* zamiast *głuz. h*, ślady którego obserwować można również w byłych zachodniodolnołużyckich gwarach nad Czarną Elsterą¹⁸;

6) depalatalizacja *š, š ≥ š, š (*šyja, šywjjenje*);

¹⁷ Por. bliżej H. S c h u s t e r - S e w c, *Stanowisko języka dolnołużyckiego...*, s. 337-340.

¹⁸ Por. E. C r o m e, *Die Ortsnamen des Kreises Bad Liebenwerda*, Berlin 1968, s. 131.

7) sporadyczne występowanie afrykаты $dz \approx *dj$, jak w *rješads* (psalterz z Wolfenbüttela) albo *pjeněds* (Nowy Testament Jakubicy), *ryds*, *rydsik* (Chojnanus 1650);

8) pojedyncze uproszczenie grupy *chw* $\approx$ *f* (*fila*, *sufałosć*, *fojca*);

9) skrócenie pierwotnych długości pod starym akutem (*błoto*, *brjaza*);

10) występowanie formy zaimkowej *oo* $\approx$ **ōso* w centralnych gwarach dolnołużyckich obok *sto* na zachodniej peryferii języka dolnołużyckiego i *što* $\approx$ **što* w języku górnołużyckim.

Rezultatem opisanego wpływu lechickiego (polskiego i częściowo połabskiego) na staroserbskie podłoże gwarowe było wytworzenie się oddzielnego dolnołużyckiego typu gwarowego, odróżniającego się wyraźnie od gwar górnołużyckich, które zachowały w zasadzie swój pierwotny staroserbski charakter językowy. Jako cechę wspólną górnołużycko-polską pochodzącą z tego okresu można by wymienić jedynie fleksję zaimka osobowego **tən* w sposób polski (*-ego*, *-emu*), por. głuź. centralne i wschodnie (gwara Budzińska) *teho*, *temu* obok *toho*, *tomu* w gwarach zachodnich. Na terenie dolnołużyckim formy na *-ego*, *-emu* spotkać można również tylko w gwarach wschodniodolnołużyckich; na zachodzie występuje *togo*, *tomu*.

Proces wyodrębniania się zespołu serbołużyckiego ze wspólnego języka prasiłowiańskiego przebiegał - jak świadczy o tym przeprowadzona analiza - w sposób bardziej złożony niż wyobrażano sobie to dotąd. Pierwotny staroserbski typ języka serbołużyckiego, jaki był używany przez staroserbskie plemiona między Salą, Łabą i Odrą/Nysą i jaki istnieje w zasadzie do dziś na terenie Górnych Łużyc, zaczął się kształtować jeszcze w okresie późnoprasiłowiańskim, kiedy to prasiłowiańscy przodkowie Serbów północnych, w związku z rozpoczynającą się migracją plemion słowiańskich na wschód, zachód i południe Europy, powoli zaczęli się wyodrębniać ze wspólnoty prasiłowiańskiej. Szereg starych cech językowych zdaje się przy tym wskazywać na to, że zajmowały one pod względem językowym początkowo pozycję, która była bliska południowo-wschodniemu obszarowi gwarowemu języka prasiłowiańskiego. Śladem domniemanych kontaktów są wspólne cechy języka Serbołużyczan z językami wschodniosłowiańskimi (szczególnie z językiem ukraińskim), jak również z językiem czeskim i słowackim.

We wspólnych cechach czesko-łużyckich ($g \geq h$, o^* , s^* , $z^* \geq o$, s , z , $q \geq y \geq u$, $q \geq 'a$) dopatrywano się w przeszłości późniejszych wpływów języka czeskiego (X-XIII w.), na co jednak brak jakichkolwiek dowodów historycznych¹⁹. Pierwsze zbliżenie gwar staroserbskich z gwarami pralechickimi nastąpiło dopiero w związku z przestawką płynnych (**tort*, **tołt* $\geq$ *trot* i *třot*), która przeprowadzona została w gwarach praserbskich i prapolskich mniej więcej w identyczny sposób. Oznaczało to zarazem zerwanie starych więzi z zespołem południowo-wschodnim. Nie powstała w ten sposób jednak żadna odrębna grupa lechicko-łużycka, jak próbował to udowodnić W. Taszycki, podobnie zresztą, jak nie było nigdy ściślejszej grupy czesko-słowackiej. Silniejszym wpływem lechickim ulegały gwary typu staroserbskiego dopiero po przybyciu ich nosicieli do ich późniejszych historycznych siedzib na północ od gór czeskich i Rudaw, gdzie na terenie dzisiejszych Dolnych Łużyc doszło do częściowego zmieszania się elementu staroserbskiego z prądem migracyjnym pochodzenia polsko-połabskiego. W wyniku tego powstał tutaj samodzielny typ gwarowy, reprezentowany dziś przez język dolnołużycki.

Uniwersytet im. Karola Marksa
Lipsk, NRD

Heinz Schuster-Šewc

DIE STELLUNG DES SORBISCHEN IM LICHT NEUER ERKENNTNISSE AUS DEM BEREICH DER HISTORISCHEN DIALEKTOLOGIE

Verfasser referiert einleitend die bisherigen Ansichten polnischer Autoren über die Stellung des Sorbischen im Rahmen des Slawischen, besonders des Westslawischen (K. Nitach, W. Taszycki, Z. Stieber, K. Dejna). Durch neue Forschungen auf dem Gebiet des Sorbischen, vor allem aus der Zeit nach 1945 (Dialektmonographien, Dialektatlas, Ausgabe und Bearbeitung von Sprachdenkmälern, Arbeiten zur altsorbischen Toponymie) wurde das bisherige Bild über

¹⁹ Por. w związku z reprezentowanym tu stanowiskiem również polemiczny artykuł J. Petrá, *K postavení lužické srbštiny mezi západoslovanskými jazyky*, "Slavia" XLV, 1979, č. 4, s. 357-363. Por. też H. Schuster-Šewc, *Wo praženju račneho přiwuznistwa mjez lužiskej serbšćinu a čěšćinu*, "Slavia" XLVII, 1980, s. 171-182.

das Ober- und Niedersorbische und seine Geschichte zum Teil bedeutend erweitert. Beachtung verdienen in diesem Rahmen sprachliche Fakten, die auf eine stärkere Verbindung des Sorbischen mit dem Südostflügel des Urslawischen verweisen.

Als Beweis für die postulierten älteren Kontakte des Sorbischen mit den ehemaligen südostslawischen Dialekten des Urslawischen werden phonetische, morphologische und lexikalische Fakten angeführt, die das Sorbische mit dem heutigen Ostslawischen (hier besonders mit dem Ukrainischen) und dem Tschecho-Slowakischen verbinden, z.B. die Entwicklungen $g \rightarrow \gamma \rightarrow h$, $c', s', z' \rightarrow c, s, z$, $g \rightarrow \gamma \rightarrow u$, $q \rightarrow 'q \rightarrow 'a$. Die von der bisherigen Forschung vertretene Meinung, es handle sich in diesen Fällen um relativ späten Einfluss des Tschechischen auf das Sorbische, wird als unbeweisbar zurückgewiesen.

Die erste Annäherung der ursl. Vorgängerdialekte des Sorbischen an das Urpolnische erfolgte im Zusammenhang mit der Liquidametathese, die im Sorbischen und im Polnischen auf dieselbe Weise durchgeführt worden ist. Dies bedeutete aber zugleich den Abbruch der alten sprachlichen Beziehungen mit dem südöstlichen Dialektkomplex des Urslawischen. Es entstand auf diese Weise aber keine gesonderte lechisch-sorbische Untergruppe des Späturslawischen, so wie das W. Taszycki zu begründen versucht hat. Zu stärkeren sorbisch-lechischen sprachlichen Kontaktierungen ist es erst nach Ankunft der altsorbischen Stämme in ihren späteren historischen Siedlungsgebieten nordöstlich des Erzgebirges und des Lausitzer Gebirges gekommen. Hier vermischten sich im Gebiet der Niederlausitz, zwischen Neiße und Schwarzer Elster, teilweise die altsorbischen Dialekte südöstlicher Provenienz mit den sich aus östlicher bzw. südöstlicher Richtung ausbreitenden lechischen (polnisch-pomoranischen) Dialekten. Das Ergebnis war die Herausbildung eines besonderen sorbischen Dialekttyps, repräsentiert durch das heutige Niedersorbische.